

Miralls tèrbols

Jaume Pòrtulas

Les reflexions que vénen tot seguit tenen com a punt de partença la singular, peculiaríssima situació de la *Iliada* pel que fa al públic lector català.* Del vetust poema n'existeixen, relativament a l'abast,¹ tres versions: dues de completes² i una (publicada en edició no venal i, de fet, ben difícil de trobar) de les quinze primeres rapsòdies.³ Les tres s'autoproclamen, evidentment a dreta llei, traduccions directes del grec; les tres són obra de sacerdots, i això dóna testimoni de l'endurança d'una vella tradició del que podríem denominar, abreujant, l'humanisme cristià a casa nostra (a despit de les reserves que hem avançat en un altre lloc⁴ a propòsit d'aquesta denominació); les tres són hexamètriques, signe inequívoc de la continuïtat, també, d'una altra tradició paral·lela i entrelaçada amb la primera: la de les adaptacions dels ritmes quantitius de la mètrica grega al sistema accentual del vers català. Avaluarne els mèrits respectius no entra en els meus propòsits aquí: és tasca que es

* Una versió provisional i abreujada d'aquest treball fou llegida en una sessió de la Societat Catalana d'Estudis Clàssics el desembre de 1986.

1. No em vaga, ara i aquí, d'entretenir-me en la singular història (digna de la biblioteca de Babel, de borgiana memòria) de les traduccions inèdites, parcials o indirectes, de mitjan de segle passat ençà. Les més notables deuen ésser la fragmentària de J. MONTSERRAT I ARCHS (publicada a l'*Anuari Català* de FRANCESC MATHEU); la de CONRAD ROURE (Barcelona 1879), en prosa, íntegra, però a través del francès; el passatge publicat de la versió inèdita, i probablement perduda, d'ARTUR MASRIERA, i la del primer cant de L. SEGALÀ, a la qual és consagrat un altre article en aquesta mateixa revista (*vide infra*, pp. 189ss.). Es pot trobar la informació fonamental en el pròleg a les *Obras completas de Homero* de L. SEGALÀ y ESTALELLA (Barcelona, Montaner y Simón, 1927²) i en la tesi doctoral de J. PALLI y BONET, *Homero en España*, Barcelona, Imp. Elzeviriana, 1953.
2. *La Iliada*, traducció íntegra, directa i en vers per Manuel BALASCH, Barcelona, Selecta, 1971. *La Iliada*, traduïda en hexàmetres catalans per Miquel PEIX, CMF, Barcelona, Alpha, 1978.
3. Josep Maria LLOVERA, *Quinze Rapsòdies de la Iliada d'Homer*, traducció directa en els metres originals. Edició a cura de Q. ESTOP i P. VALLS, Sabadell, Acadèmia Catòlica, 1975.
4. Cfr. Jaume PÒRTULAS, «En els navilis de Pantagruel», *Els Marges* 32, 1984, pp. 25-44, partic. 32-35.

pot deixar tranquil·lament al lector atent i desvagat; per altra banda, les diferències de qualitat són prou notòries, quasibé excessives. Em limitaré a demanar-me quin reflex incert de l'antiga epopeia pot atènyer, encara, un públic d'avui, sense accés directe a l'original, a través d'una consideració de les tres versions (i d'alguna d'estrangera), sobreposades entre elles i amb determinades manifestacions teòriques, que manllevaré a qui constitueix entre nosaltres punt de referència inevitable en el moment d'encarar-nos al vell aede —a Carles Riba, naturalment.

Segons un tòpic que vehicula, nogensmenys, una veritat important, si un clàssic paga de debò la pena d'ésser traduït, caldria posar-s'hi de bell nou cada cinquanta anys. A aquesta veritat feia referència el propi Riba, en escriure que tots els traductors han hagut de constatar melangiosament que llur traducció, que tota traducció és, sempre, provisional. La traducció és un substitutiu, i un substitutiu inadequat en el millor dels casos, per a la literatura original. «Allò que cada generació reclami d'una versió ha de diferir, per força. Cada traductor està condicionat pels seus propis dogmes i pressupòsits, per les condicions literàries del seu temps, per allò que ha de sentir com les restriccions del medi en el qual treballa». ⁵ O, per recórrer, com ho farà sovint en aquest paper, a mots del mateix Riba: «El traductor no pot transportar-ho. Ho ha de recrear. Per això cada època ha fet la seva versió d'Homer per exemple, puix que d'Homer parlàvem. Cada època ha volgut que Homer li parlés en el seu to. Però massa s'és oblidat que una versió es deu no solament a l'egoisme de l'època que es fa sinó també i més encara ha de ser fidel al seu senyor primer. Massa artificios fou Pope, massa polida Mme Dacier. Per amor d'aquesta fidelitat, més val, si calia, arbitrar l'època». ⁶ En dominis lingüístics més vastos i, sobretot, amb una tradició infinitament més rica i consolidada que no pas la nostra, és possible esbossar la història de les idees estètiques, de la literatura sencera, prenent com a mollons només les successives traduccions homèriques (tal com proposava, fa tants anys, Matthew Arnold en l'àmbit de la literatura anglesa).

És més que obvi que amb les nostres versions no es pot portar a terme una operació ni remotament similar —i això no depèn només del fet que el lapse de temps escolat sigui massa breu. Més aviat es tracta que les tres traduccions deriven dels mateixos postulats metodològics —inexpressats, a més a més. Evidentment, Verdager per la sostinguda força, per l'alè èpic, i el Maragall dels *Himnes Homèrics* i la *Nausica* pel que fa a determinats trets de dicció, a certes solucions tècniques, constitueixen un *background* tàcitament acceptat i compartit. A més, però, deixant de banda la manca de diferenciació en els

5. Cfr. P. GREEN, «Some Versions of Aeschylus: A Study of Tradition and Method in Translating Classical Poetry» in M.H. McCALL (ed.) *Aeschylus. A Collection of Critical Essays*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1972, pp. 164-183. La meua citació correspon a la p. 167.

6. Cfr. Carles RIBA, *Obres Completes II. Assaigs Crítics*. Edició a cura de J.Ll. MARFANY, Barcelona 1967. La citació pertany a l'article «Els *Himnes Homèrics* d'en Maragall», del recull *Escolis*, p. 47.

pressupòsits d'aquests tres traductors, s'escau que la seva tasca tampoc no deriva d'una presa de posicions articulada, ni ha donat lloc a cap mena de formulació crítica. Només en el cas de Balasch hom pot decidir quelcom de la seva manera d'encarar-se a Homer —bàsicament, però, a partir de les remarques sobre l'obra de Riba.⁷ No ens resta altre remei, doncs, que emprar una volta encara Carles Riba com a terme de contrast. D'ell, almenys, ens en quedem (sense apel·lar a l'obra de creació, sovint gràvida de motius odisseics) el pròleg a la segona versió de l'*Odissea*, un text definitiu en la seva austera concisió, i que explicita de manera penetrant les seves opcions bàsiques; un parell d'articles *grosso modo* contemporanis de la primera versió, que permeten de rastrejar la seva personal manera d'atansar-se, llavors, a la magna epopeia; més un grapat de remarques disperses, sovint ràpides o esbiaixades, que invoquen el nom d'Homer;⁸ i, particularment, la doble presa de partit, tàcita, però tan expressiva, a favor de l'*Odissea* i en detriment de la *Iliada*.⁹

Però abans de parlar més de Riba, caldria donar una ullada a la naturalesa, al caràcter... no sé com anomenar-lo —perifèric? derivatiu?— de les versions iliàdiques. És clar, de bon començament, que no vull dir derivatiu respecte de les traduccions de Riba, sinó, en tot cas, respecte d'una tradició central, un nucli, del qual Riba es podia proclamar amb tot el dret i raó, si ho volia —i és evident que ho volia—, legítim hereu. Altrament, la relació, per exemple, de l'assaig de Balasch amb les versions ribianes no crea cap dificultat ni ofereix lloc a dubtes. Ell volgué, patriòticament, perfer una tasca, omplir un buit que en el domini, encara tan precari, de la nostra literatura, se li mostrava com a fonamental: oferir a l'humanisme català la culminació d'una *Iliada* havia d'aparèixer-se-li, independentment dels resultats assolits, com un repte coronat amb ventura.¹⁰

Llovera i Peix, en canvi, criden la nostra curiositat, i per raons molts distintes l'un de l'altre. Si en el cas del segon és sobretot a l'obra que haurem d'adreçar els nostres interrogants, les nostres perplexitats, el canonge Llovera, per la seva banda, fou una figura de relleu en la història de les batzegades socials que tempestejaren l'església catalana en el primer terç del nostre segle.¹¹ No hi ha dubte, però, que la sort li ha estat mesquina, en permetre que només

7. Cfr. Mn. MANUEL BALASCH, *Carles Riba, hel·lenista i humanista*, Barcelona, Barcino, 1984.

8. Més endavant d'aquest mateix paper, mirarem de donar un cop d'ull, menys fugisser, encara que cursori, a tot aquest material; *vide infra*, pp. 181-183.

9. Cfr. Carles MIRALLES, «Introducció» a *Euripides. Tragèdies, traduïdes per Carles Riba*, Barcelona, Curial, 1977, pp. 12-13: «Riba va triar, dels clàssics, els que li semblaven més imprescindibles o indiscutibles i també els que més li agradaven o li semblaven, potser, més acostats a les necessitats del moment que vivia. En l'obra d'un traductor que pot disposar de tota la literatura grega, perquè la seva feina és peonera, és gairebé tan important i significativa la consideració d'allò que tria (i de les raons que l'impulsen a triar-ho) com la d'allò que deixa (i de les raons que deu tenir per deixar-ho): és tan sintomàtic que Riba traduí l'*Odissea*, i que la traduí tan esplèndidament, com ho és que no traduí la *Iliada*.» *Vide infra*, p. 187 n. 37.

10. En aquesta tessitura fou saludada l'aparició de la seva traducció per Joan TRIADÚ, «La *Iliada* traduïda, per fi, al català», *Serra d'Or* 149, febrer de 1972, pp. 41-43 (105-107).

11. Quirze ESTOP, «El doctor Llovera», *Revista Litúrgica* III, 1949, pp. 26-28; i, sobretot J. MASSOT I MUNTANER, *L'església catalana al segle XX*, Barcelona, Curial, 1975.

l'any 1975, i encara en condicions d'edició summament minoritàries,¹² veies-sin la llum quinze cants de la *Iliada*, quan, de fet, tenia completada la rapsòdia dotzena pels volts del 1921, i anà treballant de forma intermitent en la tasca: l'any 1946 traduïa la rapsòdia tretzena i en morir, pel març de 1949, havia tot just encetat la *Patroclia*.

Era en ell, sobretot, que pensava, en referir-me, al principi, a una vella tradició d'humanisme sacerdotal a Catalunya. La seva llengua és, tirant a simplificar, la d'un devot de Verdaguier que hagués assumit, no pas de manera superficial, el contracop del Noucentisme. Singulars figures, les d'aquests eclesiàstics, ben actius en el camp de la llavors anomenada «qüestió social» i que, en el Seminari, degueren rebre una formació humanística prou sòlida: el conreu dels clàssics devia oferir-los no tan sols un oasi de pau en un context d'aspres conteses, d'efervescències de totes menes, sinó també un canon d'excel·lència artística enmig del que només podien percebre com la desorientació de les escoles modernes.

Miquel Peix se'm fa una figura més intrigant, i no tan sols perquè la qualitat literària de la seva versió sigui superior a les altres dues.¹³ Així com el pròleg a la seva *Iliada* és força de rutina, una ullada més atenta a les notes que clouen el volum ofereix certes gratificacions. És innegable que en llur immensa majoria tenen una funció només aclaratòria, en el sentit de l'exegesi immediata, i que provenen dels comentaris de consuetud; però no hi manquen, com em fa remarcar Carles Miralles, les que revelen una sensibilitat alerta al fetill homèric, encara que no siguin prou nombroses per donar-nos peu a parlar d'una lectura, coherent i orgànica, de la *Iliada*. Remarcaré, una mica a l'atzar, les observacions que denoten una comprensió justa i afinada de les relacions entre el disseny del magne poema i les composicions menors del *Cicle* èpic; per exemple, les notes a I 5 «mentre Zeus son designi acomplia», que contrasten la funció de la *Diòs boulé* a la *Iliada* i als *Cants Cipris*; a XVIII 440-441, a propòsit de les relacions conjugals entre Tetis i Peleu, també als *Cants Cipris*; a XXIV 29, respecte de la debatudíssima antiguitat del tema del Judici de Paris i la seva rellevància per a la nostra *Iliada*. En definitiva, però, en tots tres casos les observacions de base remunten a Aristarc i als Escolis. Per això em semblen més significatives les notes que aclareixen certes particularitats dels duels homèrics, perquè hi traspua la fascinació i, alhora, una certa perplexitat incòmoda¹⁴ davant de la temàtica

12. Només se'n féu ressò, que jo sàpiga, Carles MIRALLES, a l'*Avui* del 3 d'abril de 1977, p. 22.

13. Cfr., encara, Carles MIRALLES, «La *Iliada* traduïda per Miquel Peix», *Avui*, 8 d'octubre de 1978, p. 25.

14. Cfr. nn. a V 67; a VII 91: «Sempre els homes s'han gloriejat de llurs victòries guerreres. Però és propi de la *Iliada* de presentar-nos contínuament els guerrers cercant la glòria en combats singulars. Donen sovint la impressió que no són a la guerra, sinó a un torneig, en el qual, tanmateix, no es guanya si no és matant. I en les barreges més occidores, si els soldats ordinaris han de recolzar l'acció de llurs capitosts, sembla que només aquests últims tinguin dret de matar els adversaris, per tal com només ells tenen dret a la glòria militar, de la qual queda exclòs el vulgar de l'exèrcit.» Cfr. també la remarca sobre X 529: «... àdhuc Hèctor, tan humà, en aquella coneguda i tendra escena de família en què conversa amb l'esposa, dirigeix al cel sa preguera i demana per al seu fill, que acaba de besar i gronxar en les seves mans, «que hom digui un dia: és de molt més brau que no pas el seu pare, quan tornarà del combat. Ah,

feixugament guerrera d'aquest magne «poema de la força», com la *Iliada* ha estat a dreta llei batejada. Vegeu, per exemple, la nota a XVI 100: «La imatge, cara als poetes grecs, de comparar les muralles d'una ciutat a la diadema que sosté el vel d'una verge, tot i la seva qualitat poètica, encobreix a penes la cobejança indecent i violenta que alimenta l'ull ferotge del conqueridor».

Finalment, hi ha observacions que responen a capficaments, a reaccions de natura purament estètica. Potser la més digna d'esment la trobem a propòsit de XXII 484-5: «És una meravella, per altra banda, que la *Iliada* hagi sabut fondre tan naturalment elements de tanta ferotgia amb elements de tanta tendresa. Però aquest poema va farcit de síntesis genials. Recordem només amb quina fàcil espontaneïtat en el cant anterior Aquil·les es reconeix moridor en el moment de l'exaltació de la seva força brutal i del seu triomf de guerrer... El gruix humà i la bellesa poètica d'aquestes síntesis són dignes d'admiració.»

Resulta obvi que cap d'aquests acompliments crítics no és d'una naturalesa apta a sostenir la comparació amb Riba. N'hi ha prou amb confrontar com aquest (vegeu més endavant) sap intuir i expressar la centralitat, no només per al poema d'Homer, sinó per a la sencera tradició poètica occidental, del passatge VI 358-9:

«Zeus va assignar-nos un dur destí per tal que ens cantessin
més endavant els homes que en temps futurs han de néixer.»

amb la modesta i assenyada remarca que aquests mots suggereixen a Peix: «podria pensar-se que amb aquestes paraules posades en boca d'Helena el poeta s'enalteix a si mateix. Ell, però, recull sens dubte cants precedents sobre el mateix assumpte i sap fins a quin grau el poble es plau a recordar els herois que un amor foll ha tornat dissortats».

S'ha parlat molt d'una mena d'infal·lible tendència segons la qual cada nova versió manleva el seu esclat, gairebé tant com a l'original, a qualsevol autor que senyoregi el panorama literari en el moment que es produeix l'apropiació;¹⁵ però en allò que fa referència a les nostres *Iliades*, semblen existir, a l'abast dels traductors, una sèrie de recursos i d'estilemes, de procediments i receptes: un llenguatge consolidat per fer dringar Homer en català. Deixant de banda les opcions personals distintes, i determinades preferències estilístiques, hi ha un cert to standard, fàcilment recognoscible, per traduir un clàssic greco-llatí, i particularment una epepeia. Que es comparin, si no, els múltiples punts de contacte en llenguatge i estil amb els quals, a força anys de distància, les versions de Llovera i Peix tradueixen un passatge famós del

que en porti *sagnoses* despulles d'un guerrer que hagi occís i que *es gaubi el cor de sa mare.*» La societat homèrica tenia la seva concepció de la guerra...» També a propòsit de XV 456, etc.

15. Donat que la bibliografia sobre el tema és bastant aclaparadora, em limitaré a remetre a l'obra de Peter GREEN (citada a la n. 5) p. 165 ss., que parafraseja d'a prop.

llibre cinquè (*Il.* V 499-505) –quan colpit pels retrets de Sarpedó, Hèctor obliga els troians a plantar cara, i el combat es torna a travar, enmig d'una polseguera gloriosa, com la de la batuda estival a l'era. Escriu Llovera:

«Com el vent en les eres sagrades el boll se n'emporta
mentre tiren per pala els bracers, quan la rossa Deméter
hi destria, amb els vents que s'hi acuiten, el gra de les palles;
tota blanqueja per terra l'estesa del boll; així es feren
blancs per damunt els aqueus, de la pols que enmig d'ells rebotien
fins al cel, bronzini, els peus dels cavalls dels de Troia
a la barreja tornats, que els havien girat llurs aurigues.»

I Peix:

«Tal com el vent s'emporta el boll a les eres sagrades
quan els homes venten, i tria la rossa Deméter
a l'embranchida dels vents, el gra del boll, de manera
que en blanquegen llavors els pilots, d'igual mode es quedaren
blancs per dessobre els aqueus de la pols que, aleshores, com núvol
el trepitjar dels cavalls d'enmig d'ells cap al cel tot de bronze
feia aixecar en girar brida els aurigues en nova barreja.»

Encara que el resultat obtingut per Peix el trobo, en conjunt, més reeixit (a despit d'un lleuger aire d'embarbussament cap al final), no sembla que es pugui negar que ambdós traductors parteixen d'un sistema de pressupòsits i convencions idèntics pràcticament.

Una observació prou similar es podria fer a propòsit de la meravellosa cloenda del cant vuitè (*Il.* VIII 553-561) –les fogueres nocturnes brillant a la plana de Troia, espectacle esplèndid que evoca les nits idíl·liques del pastoreig, però que, a l'esguard dels aqueus, lluen amb resplendor sinistre (implícitament: admirable reticència homèrica!), com a presagi dels combats que portarà el nou dia. Heus aquí la versió de Llovera:

«I ells, fortament envanits, damunt els camins de batalla,
tota la nit acampaven, tenint focs nombrosos encesos.
I, com quan els estels, entorn de la lluna serena,
lluen tot radiants, quan s'escau que no hi ha un alè d'aire
i es fan vistents tots els puigs d'atalaia i extrems promontoris,
i els fondals, per tal com cel avall s'ha esquinzat l'immens èter,
tots els estels es veuen, i al cor el pastor se n'alegra;
tants en nombre, entremig de les naus i els corrents del riu Xantos
eren els focs dels troians, que es veien cremar davant Ilion.»

I Miquel Peix:

«Van instal·lar-se i plens d'urc romangueren al camp de batalla
tota la nit, mentre estaven cremant-se llurs focs innumbrables.
Com quan al cel, entorn de la lluna brillant, les estrelles,

llampurnejants, apareixen llavors que a l'èter no hi venta
i els elevats promontoris, tots els cims i les comes
es descobreixen, car havent-se esqueixat l'immens èter,
tots els astres es veuen, i el cor del pastor en sent gaubança,
tal era el nombre de focs, que ablamats pels troians davant Troia,
entre les naus i els corrents de les aigües del Xantos, lluien.»

Per explicitar fins a cert punt en què radica el sistema de convencions traductores al qual fa un moment ens referíem, convé al·ludir a un curiós fenomen: arreu, però ben particularment entre nosaltres, la traducció dels clàssics tendeix a impregnar-se d'una coloració arcaïtzant, d'un cert desplaçament de l'estil vers el pretèrit.¹⁶ El traductor malda per evitar la llengua vulgar i corrent; i tinguem en compte que entre nosaltres no es pot dir que, com en anglès o en francès, s'hagi produït una florida de traductors de l'escola «modernitzant». Hom recorre a un lèxic i a una gramàtica en part desuets. Els paràmetres del distanciament lingüístic i de l'estilització històrica són extraordinàriament variats —des d'inclinar-se per formes d'expressió antecedents de molts segles a la parla de cada dia fins a escollir la llengua corrent d'una o dues generacions abans. La cosa més freqüent és que el gust arcaïtzant produeixi resultats híbrids; que el traductor combini, més o menys hàbilment, girs manlevats al pretèrit de la llengua, al repertori dels grans mestres, a traductors anteriors i, sobretot, a antigues convencions heretades i mantingudes en les expressions cerimonials, protocolàries:¹⁷ altres tantes maneres de conferir una certa pàtina a la traducció. Observi's, en efecte, com reflecteix Mn. Llovera el passatge d'Helena a la muralla de Troia (*Il.* III 149-160):

«Tot el consell d'ancians seien dalt de les Portes Escees,
per vellura ja exempts de combatre, però agoretos
coratjosos, semblants a cigales que enmig de la selva,
dalt d'un arbre posades, emeten sa veu tota tendra.
Talment, doncs, els prohoms dels troians seien dalt de la torre.
I quan Hèlena van albirar, vers la torre apropant-se,
tot baixet l'un a l'altre, amb alades paraules es deien:
«No ho blasmem, si els troians i els aqueus de les belles gamberes
per una dona com ella tant temps ja sofrences suporten.
Guaita-la! espanta com sembla una dea immortal per la cara!

16. Tot el que segueix deu molt, fins i tot en el nivell de la formulació concreta, a les brillants anàlisis de George STEINER, *After Babel. Aspects of Language and Translation*, Oxford University Press 1975 (que llegeixo en la traducció castellana del Fondo de Cultura Económica, Madrid 1981).
17. El mateix Riba no abominava pas d'aquests procediments; més aviat n'era un mestre consumat, encara que extremadament caute. Vegi's tanmateix el que adverteix a propòsit del risc de recórrer-hi massa sovint: «Res tan delicat per a un poeta català, com l'ús d'aquestes formes emprades del llatí, per exemple —que per a nosaltres n'és la generosa font; llur fesomia de fet no ens diu res; i aquella suggestió viva que fa una bona part del plaer estètic, falleix tristament. Un remei hi ha: fer-los cada vegada un bon lloc, perquè damunt elles es projecti una mica de la llum de les formes veïnes. I per altra banda esperar no tant dels anys com de la sort —*babent sua fata verba*— que passant de boca en boca del poble agafin una mica de la vida de cadascú. (*O.C.* II, p. 48).

Però àdhuc essent com és ella, amb les naus que se'n torni,
ni per nostra ruïna i dels fills resti més amb nosaltres.»

I en una vena similar, el pare Balasch:

«Seien, consell d'ancians, a frec de les portes Escees.
Cessants en la guerra per vells, tanmateix eren hàbils
oradors pareguts a cigales, les quals en els boscos
des de la copa d'un arbre fan una veu com de lliri;
doncs com ells els ducs dels troians seien vora la torre.
Quan destriaren Helena, que feia cap a la torre,
amb flonja veu es digueren unes alades paraules:
«No blasmem els troians i els aqueus de perfectes gamberes
que hagin molt de temps endurat sofrances per una tal dona:
el seu rostre és, i tant!, com el d'una eterna deessa.
Ara que, tanmateix, tot i ésser així, que s'embarqui
i no ens doni eix patir, ni als nostres fills que ens segueixen.»

Amb la intenció, també, de fer comprendre els postulats que han governat l'anostrament al català de l'epos grec, és important al·ludir a una fase episòdica en la història moderna de la traducció a la qual les versions dels clàssics al català s'han mostrat absolutament impermeables. Manllevo una descripció del fenomen a H. Lloyd-Jones:¹⁸ «By the 1960s Homeric translators had reached a point as far removed as possible from the romantic archaism of the classic Victorian versions. A fashion set in for versions «in plain English», which renounced the attempt to convey a notion of the poetic character of Homer's writing. These versions have done valuable service. By their clarity, liveliness and lack of pomposity they have allowed the modern reader to enjoy the swift and exciting narrative of Homer and have encouraged him to think that the world of epics is less remote from his own than he had at first supposed. But... Homer's language is nothing if not ornate, rich in resounding poetic compounds and gorgeous imagery; the belief of certain translators of the modern school that it must have stood close to the spoken language of its day can be shown to be absurd».

Com exemple triat gairebé a l'atzar, faig servir la versió del mateix passatge d'Helena a la muralla en la milionària traducció del Dr. Rieu als Penguin Classics, que constitueix probablement l'exponent màxim del gènere i és, per altra banda, el detonant de l'aspra crítica de Lloyd-Jones: «Old age had brought their fighting days to an end, but they were excellent speakers, these Trojan Elders, sitting there on the tower, like cicadas perched on a tree in the woods chirping delightfully. When they saw Helen coming to the tower, they lowered their voices. «Who on earth», they asked one another, «could blame the Trojan and the Achaean men-at-arms for suffering so long for

18. Cfr. «On translations of Epic and Drama» in *Classical Survivals. The Classics in the Modern World*. Londres, Duckworth, 1982, p. 134 s.

such a woman's sake? Indeed, she is the very image of an immortal goddess. All the same, and lovely as she is, let her sail home and not stay here to vex us and our children after us».

La situació a França resulta fins a cert punt distinta i reveladora, em penso, de determinades peculiaritats de sociologia cultural. La clàssica, i no gens pretensiosa, traducció en prosa de Paul Mazon fou publicada inicialment amb una destinació acadèmica (a Les Belles Lettres, la col·lecció de les Universitats de França) abans de reeditar-se al Livre de Poche i assolir també elevats tiratges. Prou típica, aquesta tendència a difondre «cap avall», reciclant-lo, un producte avalat per l'autoritzada sanció dels especialistes! En tot cas, heus aquí com gira el passatge que ens interessa: «sont là qui siègent, en Conseil des Anciens, près des portes Scées. L'âge pour eux a mis fin à la guerre. Mais ce sont de beaux discoureurs: on dirait des cigales, qui, dans le bois, sur un arbre, font entendre leur voix charmante. Tels sont les chefs troyens siègeant sur le rempart. Ils voient Hélène monter sur le rempart et, à voix basse, ils échangent des mots ailés: «Non, il n'y a pas lieu de blâmer les Troyens ni les Achéens aux bonnes jambières, si, pour telle femme, ils souffrent si longs maux. Elle a terriblement l'air, quand on l'a devant soi, des déesses immortelles... Mais, malgré tout, telle qu'elle est, qu'elle s'embarque et elle parte; qu'on ne la laisse pas ici, comme un fléau pour nous et pour nos fils plus tard!».

Sovint hom s'ha demanat per les raons de l'èxit enorme d'unes traduccions que escollien de manera deliberada de presentar Homer en un idioma radicalment diferent d'aquell que li és propi. Els filòlegs, mai no exempts d'una veïna d'auster elitisme, s'han sentit inclinats a proclamar que el lector corrent ha perdut qualsevol simpatia amb la *Weltanschauung* heroica; si, malgrat tot, es decideix a encarar-se al vell poeta, el vol almenys reduït a la seva pròpia mesura. El llenguatge exuberant ha d'ésser esporgat dràsticament; els traductors cal que emfasitzin les qualitats d'intriga narrativa cares al públic modern, i que les vehiculin en un llenguatge planer, transparent, prosaic, d'una textura i una qualitat ben alienes a l'antiga poesia, per tal de no fatigar abusivament l'atenció dels lectors...

La falta d'aquesta llei de traduccions entre nosaltres ha tingut conseqüències alhora bones i dolentes. En tot cas, val a dir també que aquesta mancança ha respost no tant sols a condicionaments objectius, que estan en l'ànim de tots; sinó també a unes opcions culturals ben definides, a un programa deliberat i del qual, com en tantes altres coses, Riba fou el lúcid definidor. En efecte, resulta innegable que era conscient dels perills implícits en les traduccions d'aquest tipus i que féu tots els possibles per conjurar-los. Així escrivia, en el pròleg a la segona versió de l'*Odissea*: «És evident que si avui es pretén dur els clàssics, l'*Odissea* ja que d'ella es tracta, a la plaça del mercat, l'empresa obeeix a raons segurament més tristes per a la poesia que les que tenien els romàntics per a somiar el mateix... Arrencar-la al monopoli dels més o menys doctes hel·lenistes, d'acord; però tant com lliurar-la a la banalitat dels sim-

ples devoradors de novel·les, despullar-la de la seva poesia, que, en la realització com a tal, tant té del que qualifiquem com a pura, i això ja per principi, costa de resignar-s'hi...» I una mica més endavant: «Però no és una rondalla ni unes instruccions, sinó una molt noble estructura poètica, amb el seu fi en l'espectacle i en la glòria d'ella mateixa. Perquè ella fos, foren les desventures i les joies, l'esforç i els destins dels herois que ens presenta, la llum, les tempestes i la nit de la natura on es mouen, la sal de l'aire que respiren. Mai un poeta no ha estat més sobiranament ràpid i generós a disposar de la seva matèria...»

Tanmateix, la contrapartida, òbvia, ha estat que les versions homèriques més difoses, sense possible punt de comparació, entre nosaltres, hagin estat les castellanques del Dr. Segalà i Estalella, que segueixen gaudint d'una supervivència pròspera en múltiples reedicions. Per dir la bona veritat, no es pot afirmar de cap manera que responguin al model, suàra descrit sumàriament, de la versió fluida en una llengua moderna, a la recerca, sobretot, de la intel·ligibilitat i de l'accés planer. Si bé comparteixen amb aquesta mena de versions l'opció de posar en un segon terme, de sacrificar si molt convé, sense gaires remordiments, les virtualitats poètiques de l'original, tanmateix són, en un altre sentit, correctes i honestes: la literalitat, l'esforç per traduir mot per mot donen a Segalà el to d'un cert encarcament escolàstic, encara que la seva fidelitat i precisió siguin modèliques. Una certa rigidesa resulta tanmateix inevitable. Cfr., *exempli gratia*, el seu trasllat del mateix passatge d'Helena a la muralla: «Los cuales a causa de su vejez no combatían, pero eran buenos arengadores, semejantes a las cigarras que, posadas en los árboles de la selva, dejan oír su aguda voz. Tales próceres troyanos había en la torre. Cuando vieron a Helena, que hacia ellos se encaminaba, dijeronse unos a otros, hablando quedo, estas aladas palabras: «No es reprehensible que los troyanos y los aqueos, de hermosas grebas, sufran prolijos males por una mujer como ésta, cuyo rostro tanto se parece al de las diosas inmortales. Pero, aun siendo así, váyase en las naves, antes de que llegue a convertirse en una plaga para nosotros y para nuestros hijos...»

El propi Segalà va entretenir llargament el projecte d'endegar una versió catalana en prosa de la *Iliada*; el lector podrà trobar, en pàgines successives d'aquesta mateixa revista, notícia de com la tasca fou estroncada, de la manera més brutal, amb la vida mateixa del traductor, per la guerra civil. Una confirmació espectacular, si calia, de fins a quin punt allò que es pot anomenar la sociologia de la traducció reflecteix fidelment els avatars d'una comunitat determinada: en el moment que el país començava a disposar d'institucions culturals aproximadament normals, la força mateixa de les circumstàncies generava una *Iliada* acadèmica. Tanmateix, i sense prejudicar el nivell que la versió de Segalà hauria pogut assolir, em sembla, en darrera instància, que no disposar d'un text pagat a un preu massa elevat de renúncia poètica tampoc no ha constituït el pitjor dels nostres *handicaps*. Tot comptat i debatut, penso que les frases severes de Riba vehiculen una veritat impor-

tant. Altrament, el mateix Riba era prou conscient que aquesta possibilitat li restava també oberta i la va rebutjar; cfr. els mots concloents del proemi de la segona *Odissea*: «Vaig deixar que en mi, aquell (el professor de grec) cedís el pas a aquest (el poeta); no puc creure que ningú hagués fet estúpidament altra cosa.»

Si el perill de la banalització, de l'empobriment, ens fou estalviat, uns altres resulten menys evitables, en el curs d'una traducció responsable. Són aquells, alternatius i consubstancials a l'acte mateix de traduir, que Steiner denomina o bé inflació o bé deixatament. El gran teòric de la traducció remarca, en efecte, que la tasca de traduir és, per naturalesa, inflacionària; proclama que «aquí hi ha més del que hom descobreix a primer cop d'ull». Això d'alguna manera fa créixer l'estatura de l'original. «Resulta inert simulacre... Les deficiències del traductor aïllen, projecten els nusos resistents de vitalitat com sobre una pantalla: el nucli opac del geni específic tal com es manifesta en l'original... Sigui com vulgui, hi ha desequilibris. El traductor ha tret partit de massa coses –ha engruixit, brodat, forçat la lectura– o bé de massa poques –quan ha arranat, suprimit, arrodonit arestes que semblaven massa aspres... L'autèntica traducció, per tant, ha de maldar per un igualament, encara que les etapes de la mediació siguin dilatades i obliqües. Quan resta per dessota l'original, la traducció en subratlla les virtuts intrínseques: així per exemple, les flaqueses de Voss es distribueixen en el seu Homer segons centres de gravetat altrament característics, però la honradesa transparent d'aquestes insuficiències fugisseres emfasitza les tensions i la intensitat del text grec.»¹⁹

Certament, no constitueix una grossa sorpresa adonar-se que l'anguniant dilema al qual es troba encarat inexorablement qualsevol traductor no del tot indigne de la seva tasca havia sigut intuït i formulat, ja fa tants anys, per Riba, en termes no dissemblants, en definitiva, als del mateix Steiner: «No hi ha traducció, empresa amb un mínim de responsabilitat, en la qual no s'hagi intentat un compromís entre les dues tendències... Un traductor d'Homer: és terrible, però aquest, per poc sensible que sigui, no pot eludir d'ésser alguna cosa de divinament magnífic com ell, baldament hagi d'ésser darrera d'ell i de lluny. Un traductor ambiciós corre l'aventura de recrear el seu poeta: a perdre el que calgui, però també a guanyar, o almenys a compensar, el que pugui... Posar-se en l'únic bon camí de reduir el desastre, fins a reparar-lo en part. El cert estat de fluïdesa en què es troba el nostre català literari, i en el qual segurament cal desitjar que duri, acreixia l'extensió dels meus recursos.²⁰ Tal locució dialectal o arcaica, tal inversió amb què una construcció esdevenia més intensa o més rara, tal decidida invenció, fins i tot, em permetien ara i adés de pujar el to de l'estil, simulant alguna cosa d'aquella mena d'universalitat que tingué el llenguatge homèric dins l'àrea

19. *Op. cit.*, p. 345.

del grec, o aquell dring sagrat, remot, amb què ja de tant en tant sobrava, no se'n dubti, els seus primers auditors, i que per un moment convertia l'aede en oficiant d'uns vetustos misteris de la condició heroica (...) Segur d'un mínim de participació en tanta de riquesa i en tanta de vida profunda, córrer a voga i a vela llengua pròpia enllà... Però no sotmetent-se a l'estil que imposi ella (=la llengua) sinó creant, en ella, un estil. Amb els mots, sempre gastats, «de la tribu», crear un estil...»

Qui podria posar en qüestió que Riba assolí precisament allò que es proposava,²¹ davant de moments d'una rara, desarmant perfecció, com el següent (*Od.* XIII 78-92):

Quan, vinclant-se, ja feien saltar l'escuma amb les pales,
li va caure damunt les parpelles un son sense pena,
sense surt, que talment semblava una mort molt tranquil·la.
I la nau, com un tronc de quatre cavalls que, engegant-se,
tots alhora en un pla, sota els cops de les xurriaques,
alzinant-se amb grans bots, acaben rabents la carrera,
tal de la nau s'alzinava la proa, i darrera, arremia
amb violència l'onada bullent de la mar brogidora.
I corria, segur i seguit; i ni el que és el més ràpid
dels voladors, l'esperver, no hauria pogut igualar-s'hi.
Tan lleugera corrent tallava l'ona marina,
emportant-se un heroi als déus pel consell comparable,
que havia fins aleshores patit en son cor moltes penes,
batallant amb herois i temptant les revesses onades:
ara, immòbil, dormia, oblidat de les penes sofertes.»

Aquesta mena d'acompliments mereixen, sens dubte, el comentari amb el qual un crític anglès, als mots del qual ja hem al·ludit més d'un cop, saludava una versió particularment feliç d'Èsquil: «It could never have been written by an English poet; yet it is immediately striking to an English reader... The result may be odd by traditional standards; but that is not its proper criterion. If it evokes something of the rhythm and usage of that alien, unknown poet —not a comfortable familiar adaptation transposed into contemporary terms— then the bounds of knowledge have been truly extended, the frontiers of darkness pushed back.»²²

20. Cfr. el que el propi Riba havia remarcat alguns anys abans a propòsit de la traducció del Gènesi de Mossèn Clascar (*O.C.* II, p. 172): «Comptava amb una llengua en estat de plasmació. N'ha fet el que seria impossible si ja l'expressió hagués cristal·litzat en la facilitat de la frase sempre a punt.»

21. Penso que Joan Ferraté ha donat prova d'una elegant i rigorosa concisió en sintetitzar, en l'estela de les manifestacions del mateix Riba, les tres virtuts màximes de la segona versió de l'*Odissea*: *a*) haver pres l'*Odissea* com a pura poesia i no com a indigna novel·la d'aventures; *b*) la reproducció del llenguatge formular; *c*) haver acceptat la incoherència lingüística i la laxitud de l'original en llur significació estilística pròpia i —encert aquest d'execució— haver sabut trobar-los en català l'equivalent, en l'ús de dialectalismes i d'arcaïsmes lèxics i sintàctics, que matisen i eleven oportunament un estil essencialment col·loquial, molt pròxim a la llengua parlada.»

22. Cfr. P. GREEN, *op. cit.* (a la n. 5), p. 183.

Aquest mateix crític havia arribat, uns moments abans, a una afirmació que, tot i semblar dictada pel bon sentit més evident i per una consciència atenta a la posició peculiar dels clàssics en el context de la cultura contemporània, podria, segons com es miri, resultar molt polèmica: «Today, to introduce inappropriately modern notions or diction into one's interpretation of ancient literature has become a cardinal crime. Nothing can be taken on trust... The translator today is, literally, the last link binding modern readers to the ancient world. It is his duty to refrain from interposing himself, insofar as is humanly possible, between us and the great poets who lived in that other, remote world...»²³

El nus de la qüestió radica en aquesta curta frase: «insofar as is humanly possible», que fàcilment ens fa retornar a la memòria la formulació contundent de Ribà: «a perdre el que calgui però a guanyar, o almenys a compensar, el que pugui...», i, sobretot, les provocatives remarques de Steiner en el sentit que el trasllat, la traducció és inflacionista per naturalesa; l'eco enriqueix el so originari, el mirall no es limita a reflectir, sinó que genera el seu propi resplendor. Quan deixa una traducció de poder ésser considerada com a tal i esdevé paràfrasi, variació, adaptació? Voldria apel·lar a un exemple gairebé banal de la *Illiada*. En dos passatges (*Il.* XIII 398 ss. = XVI 482-4: aquest segon és la mort de Sarpedó) la caiguda d'un guerrier colpit per la llança és comparada a la d'un arbre abatut pels llenyataires. Heus aquí les versions dels nostres torsimanys. Llovera, amb terminologia lleument arcaïtzant:

«I ell caigué; com quan cau una alzina, o una alba ufanosa,
o bé un pi gegantesc, que en les serres uns homes llenyaires
tallen amb ben esmolades destrals per fustam de navilis;»

Balasch, per la seva banda:

«I s'esfondrà com un roure s'esfondra o bé un àlber
o com un poll, un arbràs tallat en un munt per artífexs
amb tot just esmolades destrals, per a fer-ne un navili;»

Peix, sens dubte el més afortunat:

«L'home va caure com cauen el roure, l'àlber i l'alt pi,
que tallen fusters a muntanya per fer-ne
fusta de nau amb llurs picasses de fresc esmolades...»

Tanmateix, la superba paràfrasi de la *Patroclia* que publicà el 1963 Christopher Logue²⁴ amplifica agosaradament, descaradament, el passatge:

«He fell as a tree falls —oak, say, or pine—
Slowly at first and then with the bright
Commercial axes thocking at his heart,

23. *Op. cit.*, p. 176.

24. *Patroclia of Homer. A New Version by Christopher LOGUE. Foreword and Postscript by D.S. CARNE-ROSS. The University of Michigan Press, Ann Arbor 1963.*

The tall hurt trunk lies down and settles,
Resentfully among its leaves...»

Fins a quin punt el procediment és lícit? D'on venen aquestes bright *commercial* axes? I la imatge del tronc alterós aclofat *resentfully* enmig del brancatge no s'ha de reconèixer que fa violència al text? O més aviat, al contrari: no hauríem de dir que el pitjor ultratge el cometien les traduccions nostrades, pretesament fidels? L'original acomparava la caiguda d'un guerrer al fet d'abatre un ésser vivent, ple d'ufana, per fer-ne quelcom inanimat; el lector banal que fulleja segons quina traducció només pot captar el truisme vulgar que els vaixells es fan de fusta. Quina és la violència pitjor, a l'esperit o a la lletra?

La resposta és evidentment complicada i aquí només podem esbossar-la. Per una banda, resulta indubtable que el joc de la versió lliure no es pot jugar sense regles. A més, hi ha molt a dir en defensa d'una traducció ajustada i fidel, sempre que compleixi una condició única, però tanmateix bàsica: que tingui rera seu, recolzant-la, una proposta de lectura orgànica i coherent del text implicat. Riba complia aquesta condició: a despit de l'austeritat, de la parsimònia de les seves manifestacions teòriques, sabem *com* llegia Homer, què hi cercava, què hi trobava. El fet que alguns, bastants, dels seus punts de vista hagin estat abandonats, depassats, no té cap importància. En tot cas, no resulta foraviat afirmar que, en l'àmbit de la nostra cultura, la interpretació bàsica d'Homer, l'única fonamentada, continua éssent la ribiana; i això no només pel fet que tant sols ell ens ha deixat un cos (tanmateix breu i succint) de valoracions teòriques, com per la influència que ha tingut en aquells que s'han dedicat, paral·lelament i subsidiària, a la mateixa tasca de traduir Homer. Homer, *Riba el va llegir*; els altres són els seus deutors i s'han dedicat a aplicar a la *Iliada*, amb més o menys fortuna, amb més o menys talent estilístic, els guanys de les dues versions odisseïques.

Per això no podria recloure'm en una pura anàlisi estilística de les traduccions que han constituït el nostre punt de partença; prefereixo continuar aquest paper amb una avaluació de les preses de posició teòriques de Riba. Repetim que sovint estaran tècnicament depassades: el seu Homer (tan pròxim al de Victor Bérard, per exemple) és «datat»: pertany a una fase de la filologia inexorablement superada. Té, tanmateix, un avantatge: les reaccions negatives enfront de postulats romàntics i positivístics (Riba veié amb perfecte claredat que, en el domini crític, encara que pugui semblar paradoxal, Romanticisme i Positivisme flueixen d'un mateix doll)²⁵ li confereixen sovint

25. Les seves remarques sobre el particular em semblen tan lúcides i brillants que no resisteixo la temptació de transcriure-les una mica extensament: «La crítica romàntica, amb tota la seva fúria d'alliberació, no ha sabut mai ésser ben lliure; amb tot el seu fervor idealístic, no ha pogut emprar armes sinó dins de mesquins racons de la immensa realitat (...) A base de tres, quatre famoses troballes, idealitzant, hom arribà a erigir la producció èpica com una màquina de moviments constants, determinats, grans mots amb majúscula n'eren les rodes impalpables...» (O.C. II, p. 60).

una modernitat sorprenent: podríem dir que es tracta d'un *abans* que val tant com un *després*.

La seva crítica homèrica, tanmateix, pren com a punt de partença una dicotomia essencialment romàntica: l'oposició entre imaginació i consciència, concebuts com els dos pols de tota literatura. Si acarem —diu Riba seguint Schiller— «Homer i, a l'altra banda, la consciència de la mort —únic ésser moridor, l'home, que la té— se'ns manifesten les dues actituds poètiques fonamentals: el líric, el sentimental, refereix l'univers a l'home; l'èpic, l'ingenu, Homer, representa l'home dins l'univers». «Quan la narració ha estat feta, l'èpic, l'homèrica, encarnació de la pura imaginació que representa, ja ha assolit la seva fita; l'artista romàntic, en canvi, apel·la així mateix a la imaginació, però com a camí per arribar al cor.»²⁶ I en un altre passatge escriu: «Fa pensar això tot d'una en Homer, el pur narrador que donava tots els destins dels homes per la joia de contar-los als homes futurs. Allò que de terrible hi ha en aquesta teleologia, Homer, en tant que home, ho redimí per la humilitat. Els déus mateixos, que arranjaren per a aquesta fi el destí dels moridors, eren els que cantaven... Era llur toc diví que poblava la imaginació del poeta, era llur veu que sonava per la seva boca.»²⁷

Els Romàntics, de fet, s'abellien de considerar el món antic, i el geni hel·lènic en particular, afortunats en una mesura molt especial. Els aedes homèrics haurien estat, literalment, els primers de donar forma i veu als impulsos fonamentals de l'home, com l'amor, l'odi, els sentiments civils i religiosos. Comparació i metàfora haurien estat, per a ells, innovació pura i pregonament pertorbadora: no pàl·lid ornament de la llengua, sinó una manera nova d'organitzar la realitat, de dreçar-ne un mapa, alhora producte del tempteig i intensament personal.²⁸ Després d'Homer, cap llengua no hauria estat en disposició de veure la realitat amb uns ulls nous de trinca.

Actualment, però, podem capir fins a quin punt aquesta visió de les coses és errònia. Fins i tot els textos més remots dels quals poguem tenir notícia (que *no són ja* els poemes homèrics) arrosseguen el rerafons d'una immensa prehistòria lingüística. La composició formular d'Homer delata la constitució lentíssima d'una tria paulatina i d'unes convencions. Com remarca Steiner,²⁹ no hi ha reconstrucció antropològica o històrica capaç de fer-nos entrellucar un llenguatge de l'alba; els models d'una *poiesis* perduda en la nit dels temps seran sempre ficticis.

Podria semblar que aquestes divagacions, interessants o no que puguin ésser, no tenen gaire rellevància en el context d'una reflexió sobre les possibilitats, recursos i condicionaments de l'ofici de traduir; però seria un punt de vista erroni. Per recórrer a l'exemple més intens, més exasperat que tinc a l'abast, voldria acarar l'honesta traducció d'un símil famosíssim de la *Patroclia* (*Il.*

26. *O.C.* II, p. 145.

27. *Ibidem*, p. 144.

28. Cfr. G. STEINER, *op. cit.* (a la n. 16), p. 216.

29. *Ibidem*.

XVI 384-392: els corsers i els guerrers troians en fuga són comparats a una violenta torrentada, a una inundació provocada per l'ira de Zeus contra els homes injustos i brutals) amb l'ènèrgica dinamització a la qual Logue sotmet el mateix passatge. Peix tradueix:

«Com un jorn de tardor sota el tràmpol la terra s'aixafa,
tota enfosquida, quan Zeus aboca una pluja enfurida,
ple de rancor i d'enuig contra els homes que a l'àgora donen
tortes sentències, tot bandejant el dret, per la força,
sense que es curin del càstig dels déus; llurs rius se'ls emplen,
tots van plens d'un alt corrent; llavors els xorrenquen
moltes vessants els torrents, que amb gran gemegor es precipiten,
tot corrent muntanyes avall, vers la mar vermellenca,
mentre els treballs dels humans es malmeten...»

I Logue, per la seva part, amplificat agosaradament:

«On certain Autumn days the land is grey,
And the little sky between it and the grey
Masses of streaming cloud, fills with wet haze.
Cold lines of rain join mile after mile
Of heaven to earth; floods cover everything;
And few land animals, save man, survive.
But the rain continue like God's punishment
On these who bear false witness, and on those
Judges divorced from justice by contempt
For those they judge, and the accomplices
Of both these sorts of men, who sit
Quietly on a fence in the storm's eye.
The flood covers them equally. And then,
When the rain is over, the water drains
Everything civil off the land in one
Enormous wave that roars into the sea.»

Aquestes variacions constitueixen, evidentment, acceptable poesia moderna; però perquè siguin possibles haurà calgut superar del tot les concepcions sobre un Homer proper a les deus, a les arrels profundes del llenguatge, testimoni directe del naixement de la referència simbòlica; i, en canvi, veure l'antic poeta com el representant d'una civilització arcaica, certament, però ben desenvolupada i amb una llarga tradició a l'esquena —una tradició que no es vincula només a concepcions teològiques ancestrals, sinó també a la urgència del clam ètic sobre la consciència dels individus.

Les concepcions romàntiques sobre l'objectivitat de la poesia ingènua també fan ressonar el seu eco en altres afirmacions ribianes sobre Homer: «en aquest aspecte de poeta que, elevat la seva lliure fàbrica imaginativa, s'hi mou talment ell per dintre, sense imprimir-s'hi —així l'arquitecte per dins el palau

que construeix— però deixant-hi com un aire de personal meravella, d'acon-
tentament davant l'obra, precisem més, d'interès d'espectador —d'espectador
privilegiat, no ja de l'obra finida, sinó de l'obra creant-se... Aquests cabals, al
cap i a la fi, com tota la resta, no són al palau d'Ulisses, sinó dins la
imaginació d'Homer, (el qual), tranquil, gairebé sibarític si no fos tan gran-
diosament sobri, va combinant el conflicte i ensems assistint-hi. Sense dir-ho
enlloc, se li coneix que ell, que segons el seu canon rigorós d'objectivitat és
lleial —no és, amb tot, imparcial (...) És massa humà, i fa topar força humana
contra força humana (...) Ell, Homer, home entre els homes, s'hi interessa
vivament, pren partit, espectador ingenu del seu drama, i hi ha un moment
en què, sense adonar-se'n, fa com un crit d'entusiasme. És un sol moment, si
voleu; però darrera el seu vers, Homer aplaudeix...».³⁰

No estic gens segur de reconèixer el «meu», el «nostre» Homer en el poeta
tan grandiosament sobri, lleial i objectiu de Riba. Aquest feia referència a la
joia secreta amb la qual Homer hauria maquinat la venjança d'Ulisses sobre
els pretendents; venjança que el mateix poeta conjuminava i desencadenava
després, amb una art sobirana. En l'actualitat, sabem que la tècnica del
retardament és un recurs ben tradicional de la narrativa oral, heroica, i que no
té relació només amb el mestratge i l'habilitat personals del poeta. Però això
no resulta particularment important; allò que de veres importa és el fet que
ni la psicologia ni, sobretot, la teologia d'Homer no són res de tan divina-
ment simple i lineal com Riba es complau a presentar-les; fins i tot respecte
del poema més arcaic, la *Iliada*, aquesta veritat s'ha anat obrint camí. Quel-
com inextricable és, la tria fatal d'Aquil·les, en la qual modernament hem
après a destriar el paradigma de tot conflicte tràgic. Per què Aquil·les retarda
absurdament el seu retorn, per què el sotmet a condicions que després,
parcialment, altera, per què la tramesa de Patrocle? Com és possible parlar, a
propòsit d'Homer, d'ingenuïtat contemplativa, de sobrietat en la combinació
del conflicte, d'objectiva lleialtat? Però estic parlant de traduccions. Que em
sigui permès, encara una volta, de consignar en la versió de Logue els mots
amb els quals Aquil·les respon a la requesta de Patrocle d'ajudar els aqueus
—i el poeta no ens permet d'oblidar ni un sol moment que és la seva pròpia
destrucció, allò que Patrocle reclama —i la del mateix Aquil·les, i la de Troia
sencera, que fatalment s'encadenen:

«And Achilles:

«Better to ask yourself if you're my friend or not
Than speculate which god, or whether God himself,
Or could it be my Mother has put
The cheap excuses in my mouth? —that you see fit
To mention to my face.
Excuses? What excuses? And you,
You mind your tongue,

30. O.C. II, pp. 135-6.

And not make God sound like a fool
Servicing my resentment.

Why not add Agamemnon to your arguments?
Vain, fretful, insolent King Agamemnon!
Why don't you mention him, Patroclus —eh? Go on...
He was a sick man at the time, Achilles.
He did it to avoid unpleasantness, Achilles.
Achilles, he was not too well advised.»

And they stared each other down until he said:

«O, Patroclus,
I'm so full of resentment that I ache.
Tell me, have I got it wrong?
Didn't he take the girl I won?
And didn't all my so-called friends agree that she was mine?
Who cut a town in half to get her?

(That was something!)— yet,
When it comes to it, they side with him,
The Royal thief
Who robs the man on whom his commonwealth depends.
But done is done; I cannot grudge forever, love.
Take what you want: men, horses, cars, the lot.»

Davant dels abismes de destret de l'ànim d'Aquil·les i del destí que fosca-
ment intueix, no podem pas dir que Logue li adjudiqui gratuïtament totes
aquestes giragonses i titubeigs, aquesta exasperació crispada —si de cas, i amb
prou feines, les fa una mica més *explícites*. Per comprovar-ho, n'hi ha prou
amb encarar la paràfrasi de Logue i el lleial trasllat de Peix, les dures arestes
de la resposta d'Aquil·les amb prou feines arrodonides pel dring de les
fòrmules familiars (*Il. XVI 49-65*):

«Ah Patrocle diví, què acabes de dir! Jo no em curo
d'un oracle, si cap en conec, ni de part de ma augusta
mare res no he rebut en nom de Zeus. Pena horrible
se m'apodera al contrari del cor i de l'ànim en veure
que un humà vol privar del seu premi d'honor i despullar-le'n
un dels seus iguals, perquè té en poder l'avantatge.
Pena terrible és aquesta i mon cor n'ha sentit moltes d'altres.
Van triar-me els fills dels aqueus com a premi una jove,
guany de ma llança al saqueig de ciutat de bones muralles,
i de les mans me l'ha presa l'Atrida, el rei Agamèmnon,
com si fos un vil nou vingut la meva persona.
Mes deixem el passat per passat, que no és gaire possible
de mantenir sempre tens l'enuig dintre el cor. No pensava
fer cessar el rancor meu abans de l'instant que arribessin

fins els meus propis vaixells la cridor dels guerrers i la lluita.
 Tu revesteix-te amb les meves il·lustres armes els muscles
 i, au, els mirmídon, amics de combats, condueix a la lluita...

De tota manera, hi ha, en la construcció interpretativa de Riba, quelcom més que l'exaltada obsessió dels Romàntics per un Homer «espectador ingenu del seu drama... (que), en un sol moment, sense adonar-se'n, fa com un crit d'entusiasme.» Riba volia i necessitava sentir-se autoritzat a cloure les seves elucubracions amb una frase breu, taxativa: «I aquesta unitat de joia bé és més humà —i també més curt— de concebre-la en un sol constructor i en un sol imaginador que no pas en una col·laboració extraordinària de diversos poetes i diversos temps».³¹ En efecte, el nostre autor parlava, en darrera instància, d'ell mateix, quan assenyalava, a propòsit de Goethe, que «gairebé sense adonar-se'n, no es resignava tanmateix a renunciar a un Homer de carn i ossos».³² Si s'interessà per les investigacions arqueològiques i de geografia històrica de Victor Bérard (avui tan irremissiblement envellides) era perquè hi trobava una prova concloent, *positiva*, que «Homer ha resorgit amb un valor pujat; ara el sabem ordenant els seus poemes amb plena consciència d'artista...».³³ La raó que s'agradés de criteris «tècnics» per fer ressuscitar Homer, o que invoqués la distinció schilleriana entre poesia ingènua i poesia sentimental, a fi de percaçar aquesta «unitat de joia» que valia la pena de remetre a un sol creador, radicava en la convicció que allò que cal trobar en el rerafons de l'art suprem és, amb terminologia encara d'orsiana, «un pur arbitrarisme, que és com dir una màxima llibertat absolutament concreta, per no emanar sinó de concrets individus: el més alt: Homer».³⁴

¿Val la pena d'entretenir-se un moment encara a considerar aquest plantejament, alhora desuet i maximalista, de la qüestió homèrica? Al meu entendre, sí. Probablement els mots clau de Riba a propòsit del vell poeta són aquells, tan sovint evocats: «Tota la vida, tanta dolça dèria, tanta benigna presumpció no han estat doncs, sinó per a fer un moment d'espectacle en el món! Venen irresistiblement a la memòria aquelles paraules d'Homer: «Els déus ho han fet, i han filat la ruïna d'aquests homes perquè hi hagués un cant també per a la gent futura!»».³⁵ Innombrables lectors de l'epopeia han caigut (o hauria d'escriure *hem* caigut?) en la temptació de creure que era precisament aquí, si en algun lloc, si mai, que el poeta s'aproximava a dir-nos la seva paraula definitiva —per bé que cada generació l'entengui de maneres radicalment distintes. L'afirmació que el món existeix per generar un cant tenia un sentit per als Romàntics que probablement no coincidia amb allò que Riba pogués sentir en aquests mots, i molt menys en com els interpretem

31. *O.C.* II, p. 136.

32. *O.C.* II, p. 61.

33. *Ibidem*.

34. *Ibidem*, p. 60.

35. *O.C.* II, p. 341 (es tracta de l'article famós sobre l'humorisme de Josep Pla). El passatge homèric citat correspon a *Il.* VI, 357-358.

nosaltres —per no parlar d'allò que ens sembla (sempre provisòriament) que devien significar per als grecs de l'edat heroica. Si, com han sostingut alguns intèrprets recents,³⁶ la noció de la bella mort és l'eix fonamental de la civilització homèrica; si el seu sencer sistema de valors recolza en el *kleos apbthiton*, la glòria imperible, que fa sentir l'absència dels difunts com una presència poderosa que confereix coherència i sentit al nostre viure i a tot allò de valuós que comporta, resultarà evident que l'enigmàtica frase se situa a una distància infinita de qualsevol lectura esteticant que irresponsablement poguéssim conferir-li. Riba, tanmateix, fa dringar la nota justa quan parla en el pròleg a la segona *Odissea*, d'uns «vetustos misteris de la condició heroica»: és en el terreny que aquesta ràpida intuïció assenyala de manera feliç que l'Homer d'abans del positivisme i el de després poden retrobar-se.

Un retret se'ns pot dirigir, resta una pregunta per confrontar: Riba adreçà tota la seva devoció de traductor (i, paral·lelament, quasibé tots els seus esforços exegetics) a l'*Odissea*, no pas a la *Iliada*. Al llarg d'aquest paper, que ha pres com a punt de partença les versions catalanes del poema d'Aquil·les, pràcticament hem fet abstracció de les diferències immenses en la visió del món, en l'esperit de les dues obres. Ara m'assalta el capficament de si no haurem comès una sèrie de trasllats irresponsables. Altrament, fins i tot si deixem de banda el fet, obvi, que l'*Odissea* era, sens dubte, infinitament més congenial a Riba, com que ni la seva preparació cultural i literària ni el seu esperit de servei a la nostra col·lectivitat i a la nostra llengua no ofereixen cap lloc a dubtes, ens demanem què el retingué de confrontar-se a l'epopeia major.³⁷ Potser el sentiment que l'adust poema se situa, dintre de la nostra pròpia tradició cultural, en la frontera de l'inassolible? Si ens veiem forçats a admetre que la visió heroica del món amb prou feines conserva una ombra, un pàl·lid reflex del seu sentit per a nosaltres, com ens és possible d'encarar-nos a la *Iliada*? La resposta, només en aparença paradoxal, és que probablement ens hi podem atansar en termes més agosarats, lúcids i radicals que mai, sempre que tinguem clares les nostres premisses.

Sobre l'assumpte de matar i morir, la *Iliada* empra una claredat total: el pas de vida a mort no és entelat per la més lleugera reticència. Homer, tanmateix, compona des del si d'una tradició per a la qual la guerra ennobleix genuïnament l'home: en el coratge amb el qual l'individu planta cara no tant

36. Cfr. G. NAGY, *The Best of the Achaeans. Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*. Baltimore i Londres 1979; i J.-P. VERNANT, «La belle mort et le cadavre outragé» in G. GNOLI & J.-P. VERNANT (edd.) *La mort, les morts dans les sociétés anciennes*, Cambridge 1982.

37. Cfr. Carles MIRALLES, «Introducció» cit. (a la n. 9), p. 13 n. 11: «La *Iliada* havia estat anunciada, però, en una llista d'obres en preparació de la Biblioteca Literària i l'havia de traduir Riba. Cal remarcar que aquest fet encara fa més significatiu que Riba no la traduís: hi havia pensat, s'hi devia haver posat, però trobà raons (ara no hi entro) per a deixar-ho; del projecte no en queda rastre.» *Vide supra*, p. 169 n. 9. (L'amic Ventura Sella m'explica *per litteras* que Ramon Planes, un escriptor sitgetà que tenia amistat amb Riba, li demanà una vegada per què no traduïa la *Iliada* i que rebé com a resposta un «no m'interessa» una mica brusc. No queda clar si Riba es referia al nivell cultural del país o a les seves pròpies inclinacions a l'hora de triar els textos.)

a la llança enemiga com al propi destí, tal com s'expressa en la sort del combat, la vida troba la seva afirmació suprema. Avui en dia, no tenim convencions heroiques a l'hora de parlar de la guerra, aquesta absurda forma de brutalitat col·lectiva, que és, alhora, un fenomen exclusivament humà. Constituiria llavors una paradoxa afirmar que la *Iliada*, poema màxim de la guerra, té avui més rellevància de la que mai hagi tingut? Probablement no és casual que, al llarg d'aquest paper, hagi anat apel·lant a formes d'adaptació més o menys lliures com una via d'atansar-se al magne poema aparentment més temptadores que no la simple traducció fidel i lineal. Estic, tanmateix, segur que la traducció encara és possible, sempre que sigui portada a terme a partir d'una consciència atenta a la condició cultural, filosòfica, moral, i, fins a cert punt, socio-política, del nostre propi temps. La manca d'aquesta presa d'actitud, més que no pas les eventuals (i alguna vegada greus) defallences de to i d'estil és el que converteix la lectura, en línies generals prou gratificadora, de les versions catalanes de la *Iliada* en una experiència que esporàdicament esdevé incòmoda i frustrant. Un traductor competent és, entre altres coses, aquell que es deixa guiar, des d'un punt de vista negatiu, pel seu sentit de la situació literària present; i, positivament, per la plenitud de la seva resposta humana a les experiències que mostra el seu autor. Cosa que no té per què implicar forçosament que hom introdueixi en la versió mercaderia de contraban; es tracta més aviat d'una qüestió d'èmfasi. El món de la *Iliada* presenta, en crua juxtaposició, la llum daurada d'una bellesa portentosa i autèntics abismes de brutalitat. Una versió moderna es deu d'emfasitzar aquests contrastos, no d'esmoreir-los amb el dring d'una retòrica uniforme. Per altra banda, l'exigència mallarmiana (que Riba evocava en el pròleg a la segona versió de l'*Odissea*) de «donar un sentit més pur als mots de la tribu» esdevé per al traductor d'Homer peremptòria, compulsiva. D'Homer ençà, en efecte, la literatura s'ha anat perfent en la direcció del geni de la llengua, seguint-lo, no contrarestant-lo; l'adveniment de la modernitat ha suposat, entre d'altres coses, en particular la temptativa d'invertir aquesta tendència. Llavors, és lògic que la traducció d'Homer reclami, en determinada mesura, d'esberlar la crosta pública del llenguatge, que s'havia calcificat i esdevingut impermeable a nova vida, a fi de recuperar, tan intacta com sigui possible, la puresa dels mots; també en això tancar el cercle, amb un *després* que pugui recuperar algunes de les virtualitats de l'*abans*. Però altra volta ens trobem que les nostres versions tendeixen a ésser feixugament retòriques.

La conclusió d'aquest examen bon xic giragonsant dels avatars de la *Iliada* entre nosaltres no deixa d'ésser agredolça: la crosta no s'ha romput arreu, massa sovint les paraules ens apareixen qualsevol cosa menys deslliurades, a despit de força guanys parcials. Però no voldria concloure amb una nota absolutament negativa: el nostre atot és la multiplicitat de les versions, així com l'inconvenient màxim és llur semblança excessiva —dels pressupòsits, tant o més que dels resultats. Però abans que valorar-ne una en detriment d'una altra (partit, per altra part, ben factible, i que no hem deixat d'insinuar

aquí), potser convé juxtaposar les versions; en tot cas, és d'esperar que la polifonia que en pugui néixer faci menys injustícia a l'esplendor, la grandesa aclaparadora de l'original.